

UDK 061.23:272-722(497.521.2Zagreb)(091)
930.85(497.521.2Zagreb)
<https://doi.org/10.53745/ccp.46.91.7>

Stručni rad

Primljeno: 6. srpnja 2022.

Prihvaćeno za objavljivanje: 4. siječnja 2023.

KULTURNE INSTITUCIJE ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE – POVIJESNI PREGLED

Tomica PLUKAVEC

Zagrebačka nadbiskupija
Nadbiskupski duhovni stol
Ured za kulturna dobra
Kaptol 31, 10 000 Zagreb
kulturna-dobra@zg-nadbiskupija.hr

Na području Zagrebačke nadbiskupije uz katedralu postoje i druge crkveno-kulturne institucije koje u svojim inventarima posjeduju vrhunska kulturno-umjetnička ostvarenja ne samo u okvirima hrvatske povijesti umjetnosti nego i u svjetskim okvirima. U Riznici zagrebačke katedrale čuva se vezeni pokrov iz 17. stoljeća, koji je kao takav po sebi unikat u svjetskoj umjetnosti. Metropolitanska knjižnica, koja je nastala u okvirima Riznice, sadrži ogroman broj rijetkih crkvenih knjiga i inkunabula od koje najstarije datiraju u 11. stoljeće. Dijecezanski muzej Zagrebačke nadbiskupije također sadrži značajnu zbirku baroknog slikarstva u kojoj prednjači velik broj slika Isusa, Madone i drugih svetaca. Povijest grada Zagreba ne može se istraživati a da se pritom ne posjeti i Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu te Muzej bl. Alojzija Stepinca u kojem поближе upoznajemo značenje blaženika za Crkvu, ali i za Hrvatsku. Uz navedene institucije ne možemo a da ne spomenemo i kapelu sv. Dizme, u narodu popularnog pod imenom Dizmuš. S obzirom na važnost navedenih institucija, autor u radu donosi pregled osnovnih informacija o njima.

KLJUČNE RIJEČI: *Zagrebačka nadbiskupija, kulturne institucije, kultura, katedrala, Riznica, muzej.*

Uvod

U odnosu na razne institucije u Hrvatskoj Katolička crkva raspolaže neprocjenjivom kulturnom baštinom koju je tijekom stoljeća stvorila i skupila kršćanska zajednica na različitim po-

drućjima svojega rada i djelovanja. Kršćanske zajednice, a osobito one koje se mogu podičiti dužom poviješću, redovito posjeduju neki bogoslužni prostor, određen broj različitih stvari i predmeta koji su uz njega vezani, arhiv, određen knjižni fond, matične i druge knjige. Često je u pitanju baština koja ima kulturnu, umjetničku, lokalnu i opću vrijednost: sama građevina, oltar, kip, slika, freska ili neki drugi detalj njezina uređenja, kao što su orgulje. Kulturna baština Crkve zauzima važno mjesto i unutar povijesti i kulture našeg naroda, a najznačajnija kulturna dijela pohranjena su u kulturnim institucijama Zagrebačke nadbiskupije, kao što su Riznica, Metropolitana, Nadbiskupijski arhiv, Dijecezanski muzej i Muzej bl. Alojzija Stepinca. U ovom radu, prvi put na jednom mjestu, predstaviti će se povijesni pregled kulturnih institucija Zagrebačke nadbiskupije od njihovih početaka pa sve do današnjeg doba.

Katedrala sa svojim bogatstvom kulturno-umjetničkih djela isto tako može se smatrati i kulturnom institucijom. Zagrebačka katedrala smatra se simbolom hrvatskog naroda, najveća je hrvatska sakralna građevina i jedan od najvrjednijih spomenika hrvatske kulturne baštine. Prva je i najznačajnija gotička građevina Hrvatske, i najmonumentalnija je gotička sakralna građevina jugoistočno od Alpa.¹

Riznica zagrebačke katedrale jednako je stara koliko i sama Zagrebačka nadbiskupija, a sadrži brojne umjetnine koje su se skupljale te koje se čuvaju gotovo tisuću godina. Od najstarijih predmeta iz 11. stoljeća, do dijela kosti ruke sv. Leopolda Bogdana Mandića, koji je poklonio papa Ivan Pavao II. prigodom svog prvog posjeta Zagrebu i Hrvatskoj.²

Samo nastajanje Metropolitane vezano je uz osnutak Zagrebačke biskupije i Riznice zagrebačke katedrale. Iz toga su doba sačuvani rukopisi liturgijskih kodeksa, koji se smatraju temeljem današnje knjižnice. Obilježja knjižnice dobila je već u 14. stoljeću, o čemu svjedoči inventar iz tog doba u kojem su u posebnoj skupini popisani rukopisi liturgijskih, pravnih, biblijskih, filozofskih i teoloških djela koji su tada bili smješteni u katedrali. Knjižnica danas sadrži približno 60 000 knjiga.³

Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu najstariji je arhiv u kontinentalnoj Hrvatskoj, koji isto vuče svoje korijene od osnutka Zagrebačke biskupije.⁴

Dijecezanski muzej Zagrebačke nadbiskupije, osnovan po bl. Alojziju Stepincu 1939. godine, sadrži najvrjednije predmete iz cijele Nadbiskupije. Muzej se sa skupinama svojih izložaka ubraja među najvrjednije takve ustanove u cijeloj Hrvatskoj.⁵

Muzej Bl. Alojzija Stepinca predstavlja javnosti brojne dokumente i predmete kojima se za života služio kardinal Stepinac. U nevelikom prostoru mogu se upoznati mnoge važne pojedinosti iz kardinalova života.⁶

¹ Ana DEANOVIĆ, Željka ČORAK, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1987.

² *Riznica zagrebačke katedrale* : [katalog] : *Muzejski prostor* (danas Galerija Klovićevi dvori), Zagreb, 31. ožujka – 15. rujna 1983., (ur. Zdenka MUNK), Zagreb, 1983.

³ Vladimir MAGIĆ, »Metropolitana/knjižnica zagrebačke nadbiskupije«, *Riznica zagrebačke katedrale*, (ur. Zdenka MUNK), Zagreb, 1983.

⁴ Stjepan RAZUM, »Biskupijski, kaptolski i samostanski arhivi. Nadbiskupijski arhiv Zagreb i Metropolitanska knjižnica Zagreb«, *Arhivski vjesnik*, god. 53, br. 1, Zagreb, 2010.

⁵ Stjepan KOŽUL, »Dijecezanski muzej u Zagrebu«, *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, god. 2, br. 2, Zagreb, 1998.

⁶ Ana Nada KRPELNIK, *Muzej blaženoga Alojzija Stepinca* : [katalog] : *Postulatura za proglašenjem svetim blaženoga Alojzija Stepinca*, (ur. Ana Nada KRPELNIK), Zagreb, 2007.

U svijetu se tek početkom 19. stoljeća pojavila pojačana skrb za čuvanje kulturne baštine. Tijekom tog stoljeća uvidjelo se da je zapravo kulturna baština velikim dijelom sačuvana u okviru Crkve. Taj elan oko očuvanja baštine odrazio se i na tadašnje hrvatske prilike. Tajnik Društva umjetnosti u Zagrebu i arhivist dr. Ivan Bojničić (1858. – 1925.) predložio je 1885. godine hrvatskoj javnosti da se osnuje »crkveni muzej« koji će pridonositi većem poznavanju crkvene umjetnosti i očuvanju crkvenih spomenika kulture koji se čuvaju u zbirkama pojedinih biskupija, dok bi u Zagrebu, kao središtu metropolije, trebalo osnovati »kršćanski muzej«, u kojem bi se čuvala umjetnička djela kako Zagrebačke nadbiskupije tako i hrvatske crkvene baštine.⁷

Potrebu da se sačuva i prezentira hrvatska crkvena kulturna baština istaknuo je Prvi hrvatski katolički sastanak održan u Zagrebu od 3. do 5. rujna 1900. godine, na kojem su utjecajni katolički klerici i laici razmišljali kako bi se, po primjeru katolika iz raznih europskih zemalja, ujedinjeni angažirali u obrani vjere i Katoličke crkve. Prvi put u povijesti Hrvatske okupili su se na jednom mjestu biskupi Hrvatske, Slavonije, Istre, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, a poseban ton cijelom skupu davao je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je te godine slavio pedeset godina na biskupskoj stolici. Kongres se odvijao u četiri sekcije, koje su raspravljale o različitim temama: I. sekcija – Katolički pokret, karitativna društva; II. sekcija – odnošaj države spram Crkvi, katolička štampa; III. sekcija – socijalno pitanje; IV. sekcija – uzgoj, crkvena umjetnost, lijepa knjiga.⁸

Sekciji koja je govorila o temi »crkvena umjetnost« predsjedao je fra Augustin Čengić, izvjestitelj je bio dr. Luka Jelić, a bilježio je Stjepan Niemčić. Nakon duge i zanimljive rasprave sudionici sastanka prihvatili su rezoluciju naslovljenu *Crkvena umjetnost*, u kojoj su naglasili potrebu praktične i teorijske naobrazbe o kršćanskim starinama i o umjetnosti te izrazili želju da se »pri svakoj hrvatskoj bogosloviji« osnuje posebna stolica kršćanskih starina i umjetnosti i da se taj predmet predaje i u srednjim školama, a izražena je i želja da se u crkvenim zavodima osnuju slikarske i kiparske škole, škole za crkvenu glazbu i umjetno vezenje, u kojima bi se odgajao umjetnički pomladak. U biskupijama treba nadzor nad crkvenim umjetninama povjeriti stručnjacima koji će voditi brigu o gradnji i popravcima crkvenih spomenika. Potrebno je također izraditi dijecezanske crkvene inventare.⁹

Novi poticaj za čuvanje crkvenih umjetnina došao je od Svete Stolice 1. prosinca 1925. godine u obliku okružnice svim biskupijama da čuvaju crkvene umjetnine i da vode brigu o njihovom doličnom smještaju. Prema tim naputcima Prva sinoda Zagrebačke nadbiskupije iz 1925. godine, odredila je u VII. poglavlju svojih zaključaka snažan poticaj očuvanju svetih predmeta. Iako se ne spominju crkveni muzeji, odredilo se da se svete stvari trebaju čuvati u sakristiji, u župnom stanu, ili na nekom drugom sigurnijem mjestu. A o svim tim stvarima trebao se sastaviti i čuvati točan Imovnik.¹⁰ U tom poglavlju možemo iščitati

⁷ S. KOŽUL, »Dijecezanski muzej u Zagrebu«, str. 211.

⁸ Mario STRECHA, *Mi smo Hrvati i katolici. Prvi hrvatski katolički kongres 1900.*, Zagreb, 2008., str. 182–287.

⁹ *Isto*, str. 279.

¹⁰ *Prva sinoda Nadbiskupije zagrebačke što ju je održao sa svojim svećenstvom u prvostolnoj crkvi u Zagrebu od 24. do 28. kolovoza 1925. dr. Antun Bauer nadbiskup zagrebački*, Zagreb, 1925., str. 117.

potrebu osnivanja jednog dijecezanskog muzeja za sakralnu umjetnost, gdje će sakralni predmeti biti pohranjeni i brižno čuvani.

Na istoj Sinodi određeno je da se prilikom gradnje novih, kao i prilikom popravaka starih crkava, kod promjena oltara, propovjedaonica, ruha, kipova, slika itd. treba saslušati mišljenje stručnjaka vezano uz oblik, koji je kršćanskom predajom prihvaćen, stavljajući naglasak na pravila crkvene umjetnosti (k. 1164).¹¹

Samo u tu svrhu Prva sinoda Zagrebačke nadbiskupije ustanovila je odbor od pet osoba koji je bio zadužen pomagati zagrebačkog nadbiskupa stručnim savjetom u poslu izgradnje ili obnove crkva i kapela Zagrebačke nadbiskupije.¹² Odbor se sastojao od triju svećenika stručnjaka za crkvenu umjetnost i od dvojice laika arhitekta koji zastupaju katolički svjetonazor i odlikuju se ćudorednim životom: mons. Janko Barle, dr. Svetozar Rittig, dr. Dragutin Kniewald te arhitekt Martin Pilar i prof. Ćiril Iveković. Prva sinoda odredila je da se bez znanja i odobrenja nadbiskupa i odbora ne smiju prodavati ili baciti iz crkve stari predmeti, naročito oltari, kipovi ili slike. Nacrti za gradnju ili obnovu crkvenih objekata morali su se dostaviti spomenutom odboru, a nakon njegova mišljenja predmet je išao nadbiskupu na odluku. Iz tih navoda vidljivo je da su sudionici Prve sinode Zagrebačke nadbiskupije bili svjesni da su mnoge umjetnine stradale zbog preuređenja i obnove crkava, koje su se obavljale u duhu tadašnjeg historicizma. Time je dokinut i običaj spaljivanja dotrajalih i oštećenih oltara, kipova i slika te posvećenih predmeta na Veliku subotu, kako se, navodno, ne bi ti posvećeni predmeti obeščasćivali. U tome razdoblju mnoge su crkve nabavljale tzv. tirolce ili namještaj kod mjesnih majstora bez ikakvih kriterija, dok su se na drugoj strani »rješavale« starih i vrijednih umjetnina.

Da bi oživotvorio smjernice Prvoga katoličkog sastanka u Zagrebu i inicijativu Svete Stolice te odluke Prve sinode zagrebački nadbiskup bl. Alojzije Stepinac utemeljio je 1935. godine Povjerenstvo za crkvenu umjetnost s osnovnom zadaćom osnivanja dijecezanskog muzeja u Zagrebu, koji je i osnovan četiri godine kasnije.¹³

Iz današnje perspektive to je bio događaj od prvorazrednog značaja za to doba u Hrvatskoj. Nekoliko godina kasnije bl. Alojzije Stepinac otvorio je i samu zgradu Dijecezanskog muzeja. U to doba Zagrebačka nadbiskupija prednjačila je u zaštiti crkvene kulturne baštine koje se nalazila na njezinu području. Nažalost, to stanje trajalo je svega tridesetak godina kada se zbog političkih razloga Dijecezanski muzej zatvara za javnost.¹⁴

Nastavljajući tradicionalnu brigu čuvanja sakralne i kulturne baštine i slijedeći odrednice Drugoga vatikanskog koncila o sakralnoj umjetnosti kao i najnovije odredbe Crkve sadržane u dokumentu »De cura patrimonii historiciartistici Ecclesiae« od 11. travnja 1971. te apostolske konstitucije »Pastor bonus« od 28. lipnja 1988., zagrebački nadbiskup mons. Josip Bozanić uz Ured za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije osnovao je 6. prosinca 1999. godine i Povjerenstvo za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije i Nadbiskupijski odbor za sakralnu umjetnost.

¹¹ *Isto*, str. 211.

¹² *Isto*, str. 212.

¹³ S. KOŽUL, »Dijecezanski muzej u Zagrebu«, str. 213.

¹⁴ *Isto*, str. 216–217; DM se 1972. godine seli u depoe, gdje ostaje do današnjih dana (op. a.).

Svrha Ureda je da koordinira povjerenstva te da prati, proučava i promiče različita područja sakralne i crkvene umjetnosti, te svojim savjetom pomaže zagrebačkom nadbiskupu u izvršavanju njegovih pastirskih dužnosti povezanih sa sakralnom i crkvenom umjetnošću te da osigura prikladan i definitivni smještaj kapitalnih ustanova Zagrebačke nadbiskupije: Dijecezanskog muzeja s pripadajućim zbirkama, Zbirke umjetnina biskupa Đure Kokše i Riznice zagrebačke katedrale.

Ured prati i unapređuje stanje sakralne umjetnosti na području Zagrebačke nadbiskupije, predlaže mjere zaštite i očuvanja bogoštovnih zgrada i predmeta crkvene umjetnosti te potiče crkvene službenike i vjernike da čuvaju kulturno-umjetničko blago Crkve, potiče različite oblike sakralne umjetnosti i prosuđuje umjetnička djela pod sakralnim vidom u suradnji sa stručnjacima te sličnim crkvenim ustanovama.¹⁵

U nastojanju da se bogatstvo kulturnih dobara, smještenih u nekoliko crkvenih institucija, Zagrebačke nadbiskupije što više približi i predstavi današnjem svijetu te da svećenike i vjernike potakne na čuvanje i bolje upoznavanje crkvene kulturne i sakralne baštine, te da djelotvorno ostvari smjernice Svete Stolice, Nadbiskupski duhovni stol prihvatio je na Konzistorijalnoj sjednici 16. studenoga 2001. godine prijedlog Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije da zajedno s *Glasmom Koncila* kao izdavačem pokrene izdavanje časopisa *Bona Culturalia Ecclesiae*.¹⁶ Časopis je zamišljen kao godišnjak, a svrha mu je da bude čuvar i promicatelj crkvenih kulturnih dobara Zagrebačke nadbiskupije te da stvara novi i djelotvorni odnos između Crkve i kulture, odnosno da uspostavi dijalog između vjere i kulture. Godišnjak je koncipiran tako da u prvom dijelu donosi crkvene odredbe, papinske dokumente, te civilne norme o kulturnim dobrima, a u drugom opisuje najznačajnija događanja s područja kulture u protekloj godini.

1. Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih ugarskih kraljeva Stjepana i Ladislava

Zagrebačka katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije povijesni je simbol hrvatskog naroda zato što je kroz povijest prošla kroz mnoge teškoće, rušenja i ponovne obnove. U raznim vremenima u njoj su bili pozdravljani kraljevi, ustoličivani banovi, posvećivani biskupi i nadbiskupi, dočekivani rimski pape. Zagrebački biskupi su tijekom povijesti obnašali državničke službe kao banski namjesnici, a Juraj Haulik, prvi zagrebački nadbiskup, proveo je na časti banskog namjesnika čak punih osam godina, a pod njegovim predsjedanjem bio je uveden hrvatski jezik kao službeni.¹⁷

Zidovi Katedrale primali su zavjete i zahvalnost čitava hrvatskog naroda. Spomenimo se samo iz nedavne povijesti spontanu zahvalu sudionika Bljeska, 7. svibnja 1995. i 16. studenoga 2012. godine prigodom oslobođanja generala Ante Gotovine i Mladena Markača.

Katedrala je nastala na malenom brežuljku u podnožju gore Medvednice. U srednjem vijeku, kad se čitavi Zagreb sastojao od malenog Griča, od nekoliko kuća na današnjem

¹⁵ Nadbiskupski duhovni stol (dalje: NDS), Broj: 1922/1998.

¹⁶ Do 2015. godine izašlo je deset brojeva *Godišnjaka*; autor članka uredio je šest brojeva.

¹⁷ Velimir DEŽELIĆ st., *Kardinal Haulik nadbiskup zagrebački 1788. – 1869.*, Zagreb, 2009., str. 30, 90–91.

Kaptolu i u Vlaškoj ulici, položaj katedrale utjecao je na razvoj grada i na raspored njegovih ulica. Izgrađena je od tesanog kamena i urešena od podnožja do vrha raznovrsnim ukrasima. Kipovima svetaca, rigalicama, maskeronima, grbovima, kontraforima, fijalama... Okružena je renesansnim zidinama i kulama. Na istoku i jugu opasana je Nadbiskupskim dvorom koji završava na jugozapadnoj strani Muzejom bl. Alojzija Stepinca. Prostor ispred pročelja, između Domitovićeve kule na sjeverozapadnoj strani i kule Nebojan na jugozapadnoj, bio je nekoć zatvoren visokim zidom, Bakačevom kulom i starom Metropolitanskom knjižnicom sve do 1906. godine, kada su ti dijelovi srušeni.¹⁸

Nakon što je osnovao Zagrebačku biskupiju oko 1093./1094. godine ugarski kralj Ladislav odredio je da se izgradi katedrala. Gradnja započinje početkom 12. stoljeća, a katedrala je posvećena 1217. godine. Nakon tatarske provale 1242. godine katedrala je oštećena. U svojoj doktorskoj radnji, prvoj na temu o katedrali, o tom događaju dr. Antun Ivandija piše: »crkva nije sasvim razorena, nego je u trošnom stanju«, te dodaje: »Tatari dakle katedralu nisu posve razorili, nego samo oštetili, ali se u njoj ipak moglo vršiti bogoslužje.«¹⁹ Obnovu, odnosno ponovnu izgradnju katedrale izveo je biskup Timotej između 1264. i 1284. godine. Od samih početaka zagrebačka katedrala bila je opremljena svim potrebnim liturgijskim knjigama i priručnom bibliotekom. Na osnovi tih knjiga, a osobito za vrijeme biskupovanja blaženoga Augustina Kažotića (1303. – 1322.) razvio se poseban zagrebački obred *Ritus Goricensi*, prema brijegu Gorica u Zagrebu, na kojem je sagrađena katedrala. Zagrebački obred doživljava svoj vrhunac u tiskanim izdanjima Misala i Brevijara za vrijeme biskupa Luke Baratina oko 1510. godine. Zagrebački obred odolio je liturgijskoj reformi Tridentskog koncila, ali ne i prosvjetiteljskim idejama cara Josipa II. Uz protivljenje i žaljenje mnogih zagrebački obred ukinuo je 1794. godine biskup Maksimilijan Vrhovac.²⁰ U katedrali je početkom 14. stoljeća biskup Augustin Kažotić ustrojio Katedralnu školu²¹ u Zagrebu, koja je temelj današnjem školstvu. Uz samu katedralu, ponekad i u katedrali, otvaraju se umjetničke radionice kao što su bili skriptoriji, kiparska radionica biskupa Jurja Branjuga i vezilačka radionica biskupa Petra Petretića, gdje su nastala svjetski poznata remek-djela hrvatske vezilačke umjetnosti poput Petretićeva *Božjeg groba* iz 1659. godine, koji se koristi i danas u svrhu za koju je izrađen.²²

U 16. stoljeću ban Toma Bakač Erdödy krenuo je iz katedrale s vojskom k slavnoj pobjedi nad Turcima pod Siskom, a 22. lipnja 1593. i nakon slavlja u Rimu slavila ga je čitava Eu-

¹⁸ Gjuro SZABO, *Stari Zagreb*, Zagreb, 1971., str. 275.

¹⁹ Antun IVANDIJA, *Stara zagrebačka katedrala: historijsko-umjetnička rasprava*, doktorska disertacija obranjena na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 1948., str. 55. Korišten je primjerak pohranjen u NAZg. Zbirka ciklostila, god. 1960. Rad je predan na ocjenu 1948. godine. Iste godine A. Ivandija uhapšen je kao namještenik Duhovnog stola u Zagrebu od tadašnje komunističke vlasti, te je osuđen na 11 godina zatvora, a iz leopoglavskog zatvora izlazi 1959. godine. Crkvenu povijest doktorirao je 1960. godine na Bogosloviji u Zagrebu.

²⁰ Juraj KOLARIĆ, »Biskup Maksimilijan Vrhovac«, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995., str. 434.

²¹ Franjo ŠANJEK, »Zagrebačka (Nad)biskupija«, *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije: 1094 – 1994 : [katalog] : MGC – Muzej Mimara*, Zagreb, 10. rujna – 31. prosinca 1994., (ur. Tugomir LUKŠIĆ), Zagreb, 1994., str. 34.

²² Lina Slavica PLUKAVEC, *Božji grob Zagrebačke katedrale: Petretićev Božji grob – nositelj duhovno-spašajnskih poruka i kulturno umjetničkih djelatnosti : o 360. obljetnici postojanja 1659. – 2019.*, Zagreb, 2019., str. 9.

ropa. Povodom te pobjede dugi niz godina slavila se misa zahvalnica u katedrali. Umro je u Krapini 1621. godine, a pokopan je s velikim počastima u zagrebačkoj katedrali. Njegov grob s nadgrobnom pločom nalazi se i danas u katedrali, u južnom brodu, lijevo od oltara Majke Božje. Uz njega u grobnici ispred nekadašnjeg oltara sv. Gervazija i Protazija u južnoj lađi do zvonika pokopan je zapovjednik sisačke tvrđave arhidakon Gašpar Grangija. On je braneci Sisak poginuo 1593. godine u krvavoj borbi s Turcima.²³

Krajem 17. stoljeća i u 18. stoljeću katedrala dobiva vrijedne umjetnine baroknog stila (propovjedaonicu i oltare) bogato ukrašene kipovima, reljefima i raznim prikazima iz Biblije.

Za obnovu katedrale, još prije razornog potresa s kraja 19. stoljeća, nacрте je izradio bečki arhitekt Fridrich Schmidt. Njegov učenik rodом iz Kölna, Hermann Bollé, nacрте je detaljno razradio i proveo u djelo između 1880. i 1902. godine. On je regotizirao cijelu katedralu, podigao dva neogotička zvonika, podigao novo zajedničko krovіšte i prostrane zabate i fijale. Iako je izvana katedrala poprimila neogotički izgled, iznutra je zadržala karakteristike gotičkog stila.²⁴

Ne možemo ući u katedralu, a da prije samog ulaza, na Kaptolskom trgu, ne spomenemo fontanu s kipom Bezgrješne Djevice Marije i četiri anđela, koji je okružuju, a predstavljaju alegorije krjeposti: vjeru, nadu, nevinost i poniznost. Fontana je postavljena 1878. godine na mjestu srušene Kaptolske vijećnice.²⁵

Najpoznatija »kulturna institucija« Zagrebačke nadbiskupije, ali i šire, jest sama katedrala. Još 1980-ih godina kanonik Antun Ivandija primijetio je da među kipovima na pročelju postoji duboka, ne samo kulturna veza koja ih sve povezuje u jednu cjelinu i to kao jedna teološka lekcija.

Iznad ulaza u luneti primjećujemo glavnu istinu kršćanske vjere, Presveto Trojstvo, rad kipara Roberta Frangeša Mihanovića iz 1902. godine. Malo niže na ulazu, lijevo i desno, nalaze se sveci zaštitnici svih slojeva hrvatskog društva: sveti Ćiril i Metod, zaštitnici navjestitelja evanđelja, intelektualaca, apostoli i suzaštitnici Europe, sveti Florijan, najpoznatiji kao zaštitnik vatrogasaca i gospodarstvenika; sveta Katarina Aleksandrijska, zaštitnica intelektualaca, umjetnika; sveti Juraj zaštitnik branitelja, sveta Barbara zaštitnica radnika i umirućih.²⁶ A na zabatu ponad portala lik je Krista učitelja i osnivača Katoličke crkve. Lijevo i desno su mađarski kraljevi sveti Stjepan i sveti Ladislav, suzaštitnici zagrebačke katedrale. Sa svake strane svetih kraljeva po jedan anđeo drži natpis: *Domus Dei* (Kuća Božja) i na suprotnoj strani: *Et Porta Coeli* (Vrata nebeska). Uz rozetu na sjevernom zvoniku je kip svetog Josipa, zaštitnika katoličke crkve i zaštitnika Hrvatske, kojim ga je 1687. godine proglasio Hrvatski sabor. Na južnom zvoniku nasuprot kip je svetog Ivana Krstitelja, zaštitnika svih vjernika. Zanimljivu činjenicu, koju poznaje mali broj ljudi, donosi nam zagrebački kanonik i povjesničar Baltazar Krčelić u svojim *Annuama* za godinu 1754. Spominje da su hrvatski staleži i redovi odabrali sv. Ivana Krstitelja za zaštitnika Kraljevine Hrvatske. Taj događaj zbior se na zasjedanju Hrvatskog sabora 27.

²³ Baltazar Adam KRČELIĆ, *Povijest stolne Crkve zagrebačke*, Zagreb, 1994., str. 332.

²⁴ A. DEANOVIĆ, Ž. ĆORAK, *Zagrebačka katedrala*, str. 265–300.

²⁵ Ivan KOŽARIĆ, *Spomenici i fontane u gradu Zagrebu*, Zagreb, 2007., str. 330.

²⁶ Atributi svetaca preuzeti su iz: James HALL, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb, 1991., str. 1–371.

svibnja 1754. godine. Članak 31. zapisnika Sabora nosi naslov: »Postavljanje Sv. Ivana Krstitelja za zaštitnika Kraljevini.«²⁷

Uz prozore je na sjevernom zvoniku kip svetog Ilije Proroka. On je u Starom zavjetu revnovao za jednog pravog Boga. Ime mu znači »Jahve je moj Bog«. Raširene ruke na kipu simboliziraju ga kao ustrajnog molitelja. Hrvati u Bosni i Hercegovini slave ga kao zaštitnika Bosne i Hercegovine, a Zagrebačka nadbiskupija kroz povijest protezala se i na teritoriju susjedne nam države, znane i kao Turska Hrvatska. Kroz lik svetog Roka razmatramo Božje milosrđe koje je vidljivo preko kršćanskog milosrđa u socijalnim problemima i njezi bolesnika.²⁸

U timpanonu između sjevernog i južnog zvonika je zaštitnica zagrebačke katedrale Bogorodica na prijestolju s Isusom i dvama klečećim anđelima. Pobožnost prema Bogorodici iz katedrale širila se po svim crkvama Zagrebačke nadbiskupije, što je uočio i posvjedočio papa sveti Ivan Pavao II. upravo pod njezinim neogotičkim svodovima za 900. godišnji jubilej 10. i 11. rujna 1994. godine.

U podnožju timpanona nalaze se grbovi Prvostolnog kaptola, povijesni grb Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije i grb kardinala Josipa Mihalovića u čije je vrijeme započela obnova Zagrebačke katedrale (1878. – 1902.). Sa strane je novi grb kardinala Franje Kuharića u čije je vrijeme započela vanjska obnova Zagrebačke katedrale (1990.). Na drugoj galeriji sjevernog tornja kipovi su svetog Pavla Pustinjaka, zaštitnika redovnika. Po njemu su nazvani pavlini, koji su u Hrvatskoj bili širitelji evanđelja, kulture, prosvjete i umjetnosti, i svetog Franje Ksaverskog, suosnivača Družbe Isusove i zaštitnika misionara. Na drugoj galeriji južnog zvonika kip je svetog Ivana Kapistrana, zaštitnika pučkih propovjednika, branitelja kršćanske vjere, i svetog Dominika, predstavnika svih apostolskih redova i katoličkih škola.²⁹

U katedrali u središnjem brodu katedrale, kod drugog sjevernog stupa nalazi se barokna mramorna propovjedaonica iz samog kraja 17. stoljeća.³⁰ Propovjedaonicu je izradio slovenski kipar Mihajlo Kusa, talijanskog podrijetla, koji je zapravo bio graditelj poduzetnik. On je običavao nabavljati figuralne reljefe i skulpture od kipara u Italiji, pa je tako, uz ostale reljefe i kipove na propovjedaonici iz kararskog mramora, nabavio i velik lik anđela što rukama i raskriljenim krilima u širokom pokretu podržava propovjedaonicu.

Peterokutna propovjedaonica u sredini ima reljefnu ploču s prikazom Isusa dječaka kako uči u Hramu, a sa svake strane po dva lika evanđelista Mateja i Marka te Luke i Ivana. Na stupu između propovjedaonice i baldahina nalazi se mramorni reljef s prikazom Isusa kako predaje ključeve svetom Petru. Na vrhu baldahina iznad propovjedaonice nalazi se kip anđela trubачa, a rub baldahina rese kipovi sa simboličkim prikazom bogoslovnih krjeposti, vjere, ufanja i ljubavi.

Nasuprot propovjedaonice nalazi se oltar Svetog Križa podignut 1890. godine. Uz raspetog Isusa na križu, lijevo je likovni prikaz Mojsija koji pokazuje na mjedenu zmiju, a

²⁷ Stjepan SIROVEC, *Sveti Ivan Krstitelj. Župna crkva i župa Sv. Ivana u Zagrebu 1347. – 1997.*, Zagreb, 1997., str. 122.

²⁸ J. HALL, *Rječnik tema i simbola*, str. 293.

²⁹ Zvonimir KUREČIĆ, *Katedrala Uznesenja Marijina u Zagrebu: turistička monografija*, Zagreb, 2009., str. 24.

³⁰ Jelja DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991., str. 45.

desno je prikaz Abrahama kako se sprema žrtvovati sina Izaka. Sa strane su kipovi anđela s kadionicama u ruci. Unutrašnjost oltara obložena je zlatnim mozaikom izrađenim u tvornici Adalberta Neuhausera u Innsbrucku u Austriji.³¹

U prezbiteriju se nalazi glavni, neogotički, kameni oltar. Posebnu pozornost na oltaru privlači kameni baldahin isklesan iz jednog komada. Na vrhu se nalazi kameno raspelo. Na podnožju raspela kipovi su svete Veronike s rupcem i triju Marija koje su išle pomazati Isusovo mrtvo tijelo. U trokutastim zabatima baldahina smještena su poprsja evanđelista: Matej s anđelom, Marko s lavom, Luka s volom i Ivan s orlom. Rub baldahina iznad stupova rese osam kipova crkvenih naučitelja; uvijek po jedan crkveni otac Zapadne crkve i jedan otac istočnih Crkava, s desne prednje strane uokrug do lijeve: Grgur Veliki i Grgur Nazijanski, Atanazije Aleksandrijski i Augustin Hiponski, Ambrozije Milanski i Bazilije Veliki, Jeronim Dalmatinac i Ivan Zlatousti. Ispod baldahina, kao zaglavni kamen, lebdi Duh Sveti u liku goluba. Ispod baldahina od 1979. godine nalazi se kip Majke Božje Bistričke.

Oslikani prozori (vitraji) u apsidi prezbiterija izrađeni su u Münchenu sredinom 19. stoljeća.³² Prozore je naručio nadbiskup i kardinal Juraj Haulik. To su najstariji oslikani prozori u Hrvatskoj. U sredini prikazuju Uznesenje Marijino u nebo, što je glavni naslovnik (titular) katedrale, apostole uz prazan Marijin grob, anđele koji nose Mariju u nebo, a Presveto Trojstvo kruni ju za Kraljicu neba i Zemlje. Na prozoru je, lijevo od središnjeg, kralj sveti Stjepan Ugarski; u medaljonima iznad prikaz je zaruka Blažene Djevice Marije s Josipom i navještenje Djevici Mariji. Na prozoru, desno od središnjeg, kleči sveti Ladislav kralj; u medaljonima iznad prikazano je rođenje Isusovo i Isusovo prikazanje u Hramu. Na prvom lijevom prozoru nalaze se likovi svetog Marka evanđelista i svetog mučenika Demetrija Srijemskog; iznad u medaljonima anđeo javlja pastirima Isusovo rođenje i rođenje Marijino. Na prvom desnom prozoru likovi su svetog biskupa mučenika Kvirina Sisačkog s mlinskim kamenom i blaženog zagrebačkog biskupa Augustina Kažotića; iznad u medaljonima prikazan je dvanaestogodišnji Isus u Hramu i preminuće Marijino.

Između prozora uza stupove nalaze se drveni pozlaćeni kipovi svetaca – predstavnici Starog zavjeta i Novog zavjeta (*curia coelestis*). Gledajući slijeva nadesno niz započinje kip svete Katarine Aleksandrijske, kip svetog Martina Biskupa, svetog Stjepana Prvomučenika, proroka Ilije, proroka Mojsija, proroka Arona, kralja Davida, svetog Lovre Đakona, svetog Antuna Padovanskog i svete Terezije Avilske. A na desnom zidu prezbiterija visi barokna slika s prikazom Isusa u Getsemanskom vrtu.³³

Nakon što prođemo sva ta umjetnička djela na izlazu ne možemo a da ne primijetimo najveću sliku, kako same katedrale tako i cijele Zagrebačke nadbiskupije, a to je *Uznesenje Marijino* iz 1986. godine. Sa svojih 13 metara visine i sa 6 metara širine lik Marije izgleda kao da je upravo u tom trenutku anđeli podižu i uzdižu prema Presvetom Trojstvu. Sadašnja slika zapravo je kopija sa staroga glavnog oltara biskupa Aleksandra Alagovića, koju je izradio slikar Vladimir Pavlek prema originalu bečkog slikara Josepha Zieglera iz prve polovice 19. stoljeća.³⁴

³¹ »Obnova stolne crkve u Zagrebu«, *Katolički list*, god. 41, br. 16, Zagreb, 1890., str. 131.

³² »Stolna crkva u Zagrebu«, *Zagrebački katolički list*, god. 1, br. 40, Zagreb, 1849., str. 319.

³³ Z. KUREČIĆ, *Katedrala Uznesenja Marijina u Zagrebu*, str. 51.

³⁴ L. DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 62.

Najznačajnija umjetnička ostvarenja u samoj katedrali, nažalost, zatvorena su za javnost, a nalaze se u sakristiji katedrale. Gotičke freske iz 13. stoljeća na zidu sakristije, prema katedrali, prikazuju Krista Svevladara ili Pantokratora, a ispod se nalaze likovi svetog Dominika i svetog Franje Asiškog. Potrebno je naglasiti da je to najstariji naslikani lik svetog Franje izvan Italije. Lik u sredini predstavlja svetog Timoteja, zaštitnika graditelja katedrale biskupa Timoteja. Prvi zaglavni kamen ima biljnu dekoraciju, drugi zaglavni kamen je s likom Krista Janjeta. Oštećene freske prikazuju evanđeliste i crkvene oce kao i prepoznatljive likove svetaca štovanih u Zagrebu. Freske su slučajno otkrivene nakon potresa koji je teško oštetio katedralu u studenome 1880. godine.³⁵

Slika *Raspeće na Golgoti* slikara Albrechta Dürera, koji je začetnik je renesanse na sjeveru Europe, nalazi se na historicističkom oltaru također smještenom u sakristiji katedrale. To je ujedno i najstarija slika katedrale. Mnogi povjesničari umjetnosti smatraju da je Dürer uklopio u prikazu raspeća panoramu srednjovjekovnog Kaptola s katedralom.³⁶

Zaista je katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije u nebo i svetih ugarskih kraljeva Stjepana i Ladislava izvoriste kulturnih dobara Zagrebačke nadbiskupije i neiscrpno vrelo djelovanja kroz crkvena kulturna dobra.

2. Riznica zagrebačke katedrale

Utemeljenjem Zagrebačke biskupije (1093./1094.) utemeljena je i Riznica zagrebačke katedrale obrednim knjigama i predmetima potrebnim za bogoslužje koje je sa sobom donio prvi zagrebački biskup Duh, rodom Čeh. Prije osnutka Zagrebačke biskupije područje je bilo pod jurisdikcijom Sisačke biskupije kao i hrvatskog biskupa koji se služio i latinskim i hrvatskim jezikom. Tako su biskupi od samih početaka sami nabavljali sve potrebno za bogoslužje. Osim samih biskupa zagrebačku katedralu darivali su pape, kraljevi i vjernici poklanjajući zavjetne darove.

Riznica je oblikovala biblioteku sa skriptorijem, gdje su napisana i naslikana minijatura remek-djela poput *Misala Jurja Topuskog* iz 15./16. stoljeća, u vrijeme vrhunca zagrebačkog obreda. Biblioteka je imala knjige sakralnog, biblijskog, povijesnog, znanstvenog, medicinskog, pravnog i glazbenog sadržaja pa se iz nje razvila Metropolitanska knjižnica i Sveučilišna knjižnica s drugim ustanovama poput Hrvatskog glazbenog zavoda. Smještaj Riznice kroz velik dio povijesti bio je u današnjoj sakristiji, koja je bila i vjerodostojno mjesto ili *locus credibilis*, gdje su se pred papinskim i kraljevskim ovlaštenicima sklapani ugovori, potvrđivali dokumenti, izvršavale oporuke, uvodili se u posjed novi vlasnici sa svim prethodnim procesima te je Riznica temelj i osnova današnjeg Nadbiskupskog arhiva i Kaptolskog arhiva kao i Hrvatskog državnog arhiva. Preseljenje Zakmardijeve škrinje s važnim dokumentima i povlasticama iz katedralne sakristije u Zemaljsku kuću, 1763. godine, Hrvatski državni arhiv uzima za svoju godinu osnivanja. Odatle je još 1809. Zakmardijeva škrinja preseljena u Banske dvore dok nije 1912./1913. izgrađena zgrada

³⁵ A. IVANDIJA, *Stara zagrebačka katedrala*, str. 84.

³⁶ Diana VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, »Umjetnost Renesanse«, *Sveti trag : devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije: 1094 – 1994 : [katalog]: MGC – Muzej Mimara*, Zagreb, 10. rujna – 31. prosinca 1994., (ur. Tugomir LUKŠIĆ), Zagreb, 1994., str. 185.

današnjeg Hrvatskog državnog arhiva, gdje je konačno zajedno s Metropolitanom pohranjena i Škrinja povlastica.³⁷

U Riznici se i danas čuvaju dva najvažnija dokumenta: *Felicijanova povelja* iz 1134. godine, u kojoj možemo pročitati i prvi spomen Zagreba, te »*Ubi primum placuit Deo*« iz 1852. godine kojom je Zagrebačka biskupija uzdignuta u Zagrebačku nadbiskupiju i metropolitansko sjedište. Tim istim dokumentom zagrebačka katedrala mijenja i titular. »Istim Apostolskim autoritetom uzdižemo stoga hram, koji sjaji u Zagrebu, s naslovom *Uznesenja Blažene Djevice Marije u Nebo i svetih mađarskih kraljeva, Stjepana i Ladislava* (nakon uklanjanja ranijeg naslovnika stolnice (katedrale), na viši stupanj metropolitanske crkve...«³⁸

Riznica zagrebačke katedrale glasovita je po liturgijskom ruhu. Najstariji sačuvani komad tekstila, ne samo Riznice nego i Zagrebačke nadbiskupije, jest plašt kralja Ladislava iz 11. stoljeća. Plašt je pronašao Ivan Tkalčić 1873. godine³⁹ prilikom pretraživanja inventara katedrale. Uvjeren da toliko važan predmet nije samo tako nestao kroz povijest, pregledao je sva stara misna odijela koja su se čuvala u Riznici. Ne našavši ništa, odlučio je pregledati oltar sv. Ladislava u katedrali i u njemu je pronašao kovčez s natpisom »pallium s. Ladislai.«⁴⁰ Prema I. Tkalčiću plašt je dobio na poklon biskup Augustin Kažotić od kralja Karla Roberta početkom 14. stoljeća.⁴¹

U Riznici se još nalazi i humeral bl. Augustina Kažotića iz kraja 13. stoljeća, Timotejeva mitra iz kraja 13. stoljeća. Poznato je da je biskup Petar Petretić osnovao vezilačku radionicu u kojoj su izradili remek-djelo vezilačke umjetnosti, glasoviti *Božji grob* iz 1659. godine, koji se i danas koristi za obrede Velikog tjedna.⁴²

Riznica je i dalje proširivala važne funkcije pa je sve do 1600. godine bila vijećnica s blagajničkom i diplomatskom službom. U njoj se osim pastoralnih i katehetskih pitanja raspravljalo i o socijalnim pitanjima i rješenjima kao i o obrani domovine Hrvatske. Zbog važnosti i širine poslova oko 1600. godine izgrađena je zgrada kaptolske vijećnice ispred zagrebačke katedrale koja je postojala sve do 1876. godine.⁴³

Osim drugih dragocjenosti, Riznica zagrebačke katedrale čuva i najstariju sačuvanu bansku zastavu hrvatskog bana Nikole Bakača Erdödyja, koji je 1693. godine i pokopan u katedrali.

Riznica je oblikovana 1870. godine kao crkveni muzej. Među crkvenim liturgijskim predmetima posebice se ističu relikvije. Ne samo da nam je vrijednu relikviju darovao papa sveti Ivan Pavao II. 1994. godine, dio kosti ruke sv. Leopolda Bogdana Mandića, već se čuvaju predmeti i prvog biskupa Duha iz 11. stoljeća. Možemo istaknuti i »bjelokosni plenarij« iz 11. stoljeća koji je služio kao relikvijar za vrijeme bogoslužja. Na srebrnom

³⁷ HR-HDA-806. Laszowski, Emilije. 1.4.9. Dnevnik 1913., Zagreb, 1913.

³⁸ Lina Slavica PLUKAVEC, »Sadržajni prikaz Pečatnice *Urbi primum placuit*«, *Naša katedrala*, god. 7, br. 7, Zagreb, 2002., str. 5.

³⁹ »Plašt kralja Ladislava«, *Zagrebački katolički list*, god. 24, br. 30, Zagreb, 1873., str. 239.

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ *Isto*.

⁴² L. S. PLUKAVEC, *Božji grob Zagrebačke katedrale: Petretićev Božji grob*, str. 9.

⁴³ Lelja DOBRONIĆ, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad: nekad i danas*, Zagreb, 1988., str. 102.

okviru s pozlaćenim aplikacijama nalaze se prikazi evanđelista, anđela, Boga Oca i Bogorodice te dva Kristova monograma. Središnji dio plenarija čine četiri međusobno povezane bjelokosne pločice s deset prikaza iz Isusova života (navještenje, rođenje, krštenje, preobraženje, pranje nogu, posljednja večera, uhićenje, raspeće, uskrsnuće i uzašašće). Bjelokosni plenarij smatra se jednim od najstarijih predmeta u Riznici.⁴⁴ Iz Jeruzalema u Zagreb donio je relikviju Svetog Križa na kojem je Isus umro dotadašnji jeruzalemski kanonik zagrebački biskup Macilina u 12. stoljeću. Relikviji pripada posebno mjesto u Riznici.

Uzdignućem Zagrebačke biskupije u status nadbiskupije za vrijeme biskupa Jurja Haulika Zagreb je postao crkveno središte Hrvatske. Kardinal Haulik je u Zagreb doveo sestre milosrdnice koje su preuzele prosvjetni, socijalni i zdravstveni rad. Između ostaloga kardinal Haulik osnovao je Društvo za sveudiljno klanjanje sa sjedištem u Frankopanskoj ulici, koje je imalo svrhu širenja pobožnosti euharistije. Članice Društva skupljale su trošno crkveno ruho te su ga obnavljale i darivale siromašnim crkvama u Hrvatskoj i u misijama. Prije darivanja obnovljeno ruho izlagale su na prigodnim izložbama. To je bio povod i za veliku Gospodarsku izložbu u Zagrebu 1864. godine i kasnije izložbe na kojima su izložene umjetnine Riznice zagrebačke katedrale i to ne samo u Zagrebu nego i u Budimpešti 1896.⁴⁵ te u Trstu i Parizu 1900. godine.⁴⁶

Uz tako već velika izložbena iskustva u Zagrebu je 1925. godine postavljena velika kulturno-povijesna izložba prigodom Tisućite godišnjice Hrvatskog Kraljevstva, gdje je se moglo zaključiti da je Katolička crkva u svojoj dugogodišnjoj povijesti bila naručiteljica i čuvarica najznačajnijih umjetničkih djela.⁴⁷

Velika izložba naslovljena »Umjetnost na tlu Jugoslavije od prethistorije do danas«, na kojoj su izložene i umjetnine iz Riznice zagrebačke katedrale održala se u Grand Palaisu od 2. ožujka do 17. svibnja 1971. godine.⁴⁸

Prigodom održavanja Mariološkog kongresa 1971. godine Riznica zagrebačke katedrale bila je izložena u Muzeju za umjetnost i obrt. Godine 1983. umjetnine iz Riznice bile su izložene u Muzejskom prostoru na Jezuitskom trgu, današnjoj Galeriji Klovićevih dvora. Prigodom Univerzijade u Zagrebu 1987. godine Riznica zagrebačke katedrale bila je izložena u samim prostorima zagrebačke katedrale.⁴⁹

Najviše predmeta iz Riznice bilo je na izložbi u središtu kršćanstva u Vatikanu 1999./2000. godine. U Bologni je 2000. godine predstavljala Vijeće Europe s tapiserijama iz 17. stoljeća. Ladislavov plašt kazula bio je na izložbi 1992. godine prigodom 800. obljetnice kanonizacije sv. Ladislava. U Passau i Budimpešti 2002. godine predstavljao je relikvijar sv. Stjepana Kralja tisućgodišnju povezanost Bavarske i Mađarske, a isti relikvijar bio je i na

⁴⁴ Riznica zagrebačke katedrale (dalje: Riznica), »Plenarij od bjelokosti«, *Inventar Riznice zagrebačke katedrale. I dio: Metali. Prvi svezak, RZK M 22*, Zagreb, 1986., str. 32.

⁴⁵ Lina Slavica PLUKAVEC, »Restauracija plašta kralja Ladislava iz riznice zagrebačke katedrale«, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, god. 39, br. 1, Zagreb, 1996., str. 14.

⁴⁶ Dragan DAMJANOVIĆ, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2013., str. 85.

⁴⁷ Juraj KOLARIĆ, »Dijecezanski muzej u Zagrebu (DM)«, *Crkvena kulturna dobra, Analecta, Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije*, god. 10, (2012., 2013., 2014.), br. 10, Zagreb, 2015., str. 7.

⁴⁸ Gabrijel ĐURAK, »Bilješke iz Pariza«, *Glas Koncila*, god. 10, br. 12, Zagreb, 1971., str. 11.

⁴⁹ *Isto*, str. 22.

izložbi u Stolnom Biogradu u Mađarskoj (Szekesfehervaru) u tamošnjem Dijecezanskom muzeju 2013. godine.⁵⁰

Podsjećajući se svih povijesnih povezanosti, liturgijski predmeti biskupa Osvalda Thuza i Luke Baratina iz Riznice katedrale potvrdili su srednjoeuropsku povezanost izložbom na temu Jagelović u Kutnoj Hori i Varšavi, kao i prije na temu Anžuvina i drugih povijesnih europskih ličnosti. Na stalnoj izložbi su i neki predmeti iz Riznice zagrebačke katedrale u Stepinčevu muzeju, koji je posebno cijenio Riznicu, a relikvijar bl. Augustina Kažotića bio je izložen na euharistijskom slavlju prigodom Kažotićeve godine.

Od rujna 2012. do siječnja 2013. godine održan je Festival Hrvatske u Francuskoj – *Croatie, la voici* s raznovrsnim kulturnim projektima. U istom razdoblju, u nekadašnjem benediktinskom gostinju, današnjem pariškom Musée de Cluny, u neposrednoj blizini Sorbonne, izložena je Gyulayeva mitra iz Riznice zagrebačke katedrale. Središnji detalj mitre upotrijebljen je za izložbeni plakat, a bila je jedan od najljepših izložaka.⁵¹

U isto vrijeme, od sredine 2012. do sredine 2013. godine, održala se međunarodna izložba »Umjetnost i kultura Srednje Europe pod vladavinom dinastije Jagelovića 1386. – 1572.« u organizaciji poljskih, čeških i njemačkih znanstvenika u suradnji s Europskom unijom, nadležnim ministarstvima u muzejima gradova s bogatom kulturnom baštinom upisanih u UNESCO-vu svjetsku baštinu: u Kutnoj Hori u Češkoj te u Varšavi. Rizničke umjetnine bile su na okupu u posebnoj prostoriji s velikim natpisom: CHORWACJA – CROATIA.⁵²

Nakon svega spomenutoga proizlazi da osim što Riznica zagrebačke katedrale čuva dragocjenosti od 11. stoljeća, ona je i temelj iz koje su proizašle važne kulturne ustanove današnje Hrvatske. Osim što su predmeti Riznice zagrebačke katedrale korišteni za bogoslužje, oni su tijekom povijesti bili izlagani na prigodnim i povijesnim izložbama, posebice tijekom 20. i 21. stoljeća. Te su izložbe proizišle iz aktivnosti crkvenih ustanova te su njima vizualno bili popraćeni veliki povijesni i crkveni jubileji.

3. Metropolitanska knjižnica

Metropolitana, knjižnica Zagrebačke nadbiskupije i Prvostolnoga kaptola zagrebačkoga, najveća je crkvena knjižnica i jedna od najstarijih sačuvanih knjižnica u Hrvatskoj.⁵³ Nastala je pretežno iz knjižnih ostavština zagrebačkih kanonika, biskupa i svećenika te darovima i kupnjom. Posjeduje više od 400 rukopisa iz različitih razdoblja, 256 inkunabula, približno 60 000 tiskanih knjiga, zbirku atlasa i zemljopisnih karata te vrlo zanimljivu zbirku metropolitanskih rukopisnih i tiskanih prigodnica iz 18. i 19. stoljeća.⁵⁴

⁵⁰ Daniel PREMERL, »Szent István király zágrábi ereklyetartó mellszborá«, *István a Szent király, Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteketéről halálának 975. évfordulóján*, Székesfehérvár, 2013., str. 47–63, 293, 465–466.

⁵¹ J. KOLARIĆ, »Dijecezanski muzej u Zagrebu«, str. 25. Autor članka pratio je umjetnine iz Riznice zagrebačke katedrale u Cluny.

⁵² J. KOLARIĆ, »Dijecezanski muzej u Zagrebu«, str. 25–26.

⁵³ V. MAGIĆ, »Metropolitana/knjižnica zagrebačke nadbiskupije«, str. 203–218.

⁵⁴ Vladimir MAGIĆ, Milan PELC, Mirna ABÁFFY, *Cimelia Metropolitana: povijest i knjižno blago knjižnice Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 2016., str. 35–36.

Samo nastajanje Metropolitane vezano je uz osnutak Zagrebačke biskupije i Riznice zagrebačke katedrale. Iz toga su doba sačuvani rukopisi liturgijskih kodeksa koji se smatraju temeljem današnje knjižnice. Obilježja knjižnice dobila je već u 14. stoljeću, o čem svjedoči inventar iz 1394., u kojem su u posebnoj skupini popisani rukopisi liturgijskih, pravnih, biblijskih, filozofskih i teoloških djela koja su tada bila smještena u katedrali. Mnogi su od rukopisa koje spominje taj inventar i danas sačuvani.⁵⁵

Uz rukopise iz hrvatskih skriptorija u Metropolitani se čuvaju i rukopisi nastali u europskim skriptorijima, od kojih su mnogi raskošno iluminirani. Posebnu vrijednost ima oko 150 srednjovjekovnih rukopisa, većinom pisanih goticom, ali i karolinom, beneventanom i glagoljicom.

Metropolitana posjeduje i gotovo 1600 naslova knjiga iz 16. stoljeća, nastalih u mnogim europskim tiskarskim središtima. Posebno se razvila potkraj 17. stoljeća, u doba biskupa A. I. Mikulića (1688. – 1694.), koji je 1692. uz katedralu dao sagraditi zgradu za knjižnicu. Knjige je dao uvezati, urediti i razvrstati po strukama. Biskup Mikulić osnovao je i zakladu za održavanje knjižnice s početnim ulogom od 1000 forinti. Za knjižnicu je otkupio vrijednu zbirku bibliofila i povjesničara Johanna Weicharda Valvasora, koja danas sadrži oko 1500 svezaka s više od 2600 naslova iz svih područja znanosti te malu, ali vrijednu zbirku atlasa i zemljopisnih karata. Potrebno je ovdje spomenuti da Valvasorova grafička zbirka sadrži stotine grafika religiozne tematike, koja se može prezentirati kroz desetak izložbi. Da bi izložbe bile pravilno prezentirane, potreban je zajednički rad teologa i povjesničara umjetnosti.⁵⁶

Zagrebački biskup/nadbiskup J. Haulik 1846. godine otvorio je knjižnicu za javnost. Kada je zgrada biskupa Mikulića stradala u potresu 1880., ondašnji ravnatelj Kraljevske sveučilišne knjižnice I. Kostrenčić ponudio je da se onamo prenese Metropolitana. Ugovor o pohrani Metropolitane sklopljen je u novoj zgradi Sveučilišne knjižnice 1914. godine, u koju je nakon dvije godine preseljena, a danas ju dijeli s Hrvatskim državnim arhivom.⁵⁷

4. Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu

Nadbiskupijski arhiv čuva gradivo Zagrebačke nadbiskupije koja je nekada bila jedinstvena cjelina, a danas je podijeljena na četiri biskupije i jednu nadbiskupiju. Gradivo Zagrebačke nadbiskupije može se mjeriti po svojoj starosti s bilo kojim gradivom na području Republike Hrvatske, računajući i gradivo starih županija ili gradova. Najstariji spis potječe iz 12. stoljeća, a najstarija rukopisna knjiga potječe iz 1334. godine. Najstarija knjiga je *Statut zagrebačkog Kaptola*. Kanonici tadašnjeg zagrebačkog Kaptola su tim statutom regulirali svoj unutarnji odnos i odnos prema javnosti. U tom je statutu sadržan i najstariji popis župa Zagrebačke nadbiskupije. U 15. stoljeću javni uredi, bilo papinski, carski, kraljevski, biskupski, godišnje su stvarali toliko spisa koliko je otprilike sačuvano iz cijelog prvog tisućljeća. Puno je spisa iz 16. stoljeća pa nadalje.

⁵⁵ *Isto*, str. 16–19.

⁵⁶ *Isto*, str. 210–233.

⁵⁷ *Isto*, str. 15.

Arhiv čuva i kanonske vizitacije. To su zapisnici kanonskih pohoda, biskupa ili njegova delegata u župi. Prigodom takvog jednog pohoda biskup ili njegov delegat sastavljali su zapisnik o stanju u župi i najstariji sačuvani zapisnik potječe iz 1622. godine. Također su mnoge monografije, mnoge knjige o pojedinim župama napisane na temelju toga gradiva. U Nadbiskupijskom arhivu redovito se koriste Matične knjige, koje je 1949. godine tadašnja državna vlast oduzela od crkava, odnosno župa, kako bi ih prenijela u Matične urede kad one postaju javne Matične knjige. Mnoge su župe uspjele zadržati oko 40% tih knjiga u svom vlasništvu prepisavši ih. Najveći dio tih knjiga u zadnje vrijeme pohranjen je u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu. Matične knjige su se u Zagrebačkoj nadbiskupiji počele voditi sredinom 17. stoljeća.⁵⁸

Zagrebačka nadbiskupija, tj. Prvostolni kaptol zagrebački, sklopila je 23. svibnja 1914. ugovor s Kraljevskom hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom vladom o pohrani arhiva Prvostolnog kaptola zagrebačkog u tadašnji Kraljevski zemaljski arhiv. Istovremeno je sklopljen ugovor s istom Vladom o pohrani Metropolitanske knjižnice Zagrebačke nadbiskupije kod Nacionalne i sveučilišne knjižnice. U ugovoru je predviđeno da poseban svećenik, kojeg će izabrati Kaptol, predložiti nadbiskup, a imenovati Vlada, obavlja službu kaptolskog arhivara i metropolitanskog knjižničara.⁵⁹

Konačno, 8. svibnja 1996. godine zbog preseljenja Nacionalne i sveučilišne knjižnice s Marulićeva trga sklopljen je ugovor kojim se u pohranu Hrvatskom državnom arhivu stavlja gradivo do 1945. godine. Tim su ugovorom Metropolitanska knjižnica, koja je dotad bila pohranjena u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, kao i Valvasorova grafička zbirka, koja je bila pohranjena u Grafičkom kabinetu HAZU-a, došle također u pohranu Hrvatskom državnom arhivu. Danas je arhivsko i knjižno gradivo Zagrebačke nadbiskupije u Hrvatskom državnom arhivu objedinjeno unutar posebnog odjela koji se zove Odjel Zagrebačke nadbiskupije i u trajnom je vlasništvu Zagrebačke nadbiskupije.⁶⁰

5. Dijecezanski muzej Zagrebačke nadbiskupije

Zagrebački nadbiskup bl. Alojzije Stepinac osnovao je Dijecezanski muzej u Zagrebu odlukom od 27. veljače 1939. godine.⁶¹ Prvostolni kaptol zagrebački darovao je za Muzej kuriju na Kaptolu 28. Prvim ravnateljem Muzeja bio je imenovan dr. Kamilo Dočkal,⁶² koji je tu dužnost obavljao sve do svoje smrti 1963. godine.

⁵⁸ Angelika MILIĆ, »Zbirka matičnih knjiga u Hrvatskom državnom arhivu«, *Arhivski vjesnik*, god. 60, br. 1, Zagreb, 2017., str. 258. Župa Margečan počela je voditi Matične knjige vjenčanih 1640. godine.

⁵⁹ S. RAZUM, »Biskupijski, kaptolski i samostanski arhivi«, str. 104.

⁶⁰ *Isto*, str. 105.

⁶¹ S. KOŽUL, »Dijecezanski muzej u Zagrebu«, str. 213.

⁶² *Isto*, str. 222. »Dr. K. Dočkal, (1879., Brodek u Češkoj – 1963., Zagreb) teolog, povjesničar i violinist. Kao dijete s roditeljima se doselio u Ivanovčane, danas dio Bjelovara. Gimnaziju i studij teologije završio je u Zagrebu. 1906. doktorirao je iz teologije u Beču. K. Dočkal je na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu predavao povijest, pastoralno bogoslovlje, homiletiku i katehetiku. Ostali ravnatelji Dijecezanskog muzeja bili su: kardinal Franjo Kuharić, dr. Stjepan Kožul, dr. Juraj Kolarić, preč. Nedjeljko Pintarić. Današnji ravnatelj Dijecezanskog muzeja je dr. Vlado Mikšić.«

Budući da je Muzej imao svoje prostorije od 20. srpnja 1939. godine K. Dočkal i suradnik muzeja Stanko Senečić počeli su diljem Zagrebačke nadbiskupije skupljati umjetnine i umjetničke predmete. Krenuli su na teren i donosili iz svake župe »ne ono što nam se sviđa, nego ono što nam se daje«⁶³. O sakupljenim i darovanim umjetninama i darovateljima u Zagrebu i po župama Dočkal je redovito pisao u *Katoličkom listu*. Njegovi članci bili su ujedno i poticaj drugima na očuvanje vrijedne crkvene kulturne baštine. U Glavnom inventaru Dijecezanskog muzeja, Dočkal je upisao 2299 umjetničkih predmeta. U tom popisu nalazi se velik broj slika, kipova, relikvijara, misnog ruha i posuda.⁶⁴

Nadbiskup bl. A. Stepinac odobrio je 10. prosinca 1940. statut Dijecezanskog muzeja, a Muzej je zagrebačkoj i hrvatskoj javnosti otvorio svečano svoja vrata 8. studenoga 1942. godine. Na otvorenju bio je prisutan i predstavnik Svete Stolice Josip R. Marcone.⁶⁵

Nakon smrti K. Dočkala 1963. godine ravnateljem je bio imenovan Franjo Kuharić (1965. – 1969.), tadašnji pomoćni biskup zagrebački, a nakon njegova promaknuća za nadbiskupa on nastoji ne samo sačuvati Dijecezanski muzej nego njegov bogat sadržaj prezentirati hrvatskoj i svjetskoj kulturnoj javnosti.⁶⁶

Dolaskom komunističkih vlastodržaca kurija na Kaptolu 28, gdje je bio smješten Dijecezanski muzej, bila je u tzv. procesu nacionalizacije 1947. godine oduzeta Zagrebačkoj nadbiskupiji, a u njezine dvorišne prostore bili su useljeni stanari. Iz tih prostora morale su biti uklonjene sve umjetnine, koje su bile smještene u hodnike Nadbiskupskog bogoslovnog sjemeništa u Zagrebu, Kaptol 29. Manji dio eksponata sačuvan je u samoj Znikinjoj kuriji, ali bez mogućnosti da kulturna hrvatska javnost posjećuje Dijecezanski muzej. Tako je Dijecezanski muzej praktički prestao postojati.⁶⁷

Nakon zatvaranja Muzeja snažniji prodor u javnost učinio je dr. Antun Ivandija izložbom »Riznica zagrebačke katedrale« u muzejskom prostoru tijekom 1983. godine. Tom prilikom bile su izložene i vrijedne skulpture Dijecezanskog muzeja, posebice kamene i drvene, podrijetlom iz stare zagrebačke katedrale. Kasnije će ta izložba, dakako prilično sužena, biti postavljena u samoj katedrali 1987. godine, u vrijeme održavanja Univerzijade u Zagrebu, što je bilo popraćeno izdavanjem kataloga.⁶⁸

Crkva je redovito surađivala sa svim muzejima grada Zagreba te su se posuđivale slike i razni predmeti za prigodne izložbe, primjerice Nazarenci, najstariji kipovi, portreti, slike Mückea, Zaschea, Bukovca, Medovića, Crnčića, Ivekovića, Kljajića itd. Bila je to prigoda da se umjetnine obnove ili osvježe, a na taj način sudjelovao je i Dijecezanski muzej u kulturnom životu grada, što je u onim okolnostima režima vlasti bio jedini način prisutnosti crkvenih kulturnih institucija Zagrebačke nadbiskupije u široj javnosti. Na taj je način, dođuše ne javno, Dijecezanski muzej i dalje bio prisutan u javnosti.

⁶³ *Isto*, str. 222.

⁶⁴ Nadbiskupijski arhiv Zagreb (dalje: NAZg.), Glavni inventar – Inventarne knjige Dijecezanskog muzeja, Vol. I. – V., Zagreb, 1939. – 1963.

⁶⁵ NAZg., *Spomen knjiga Dijecezanskoga muzeja Nadbiskupije Zagrebačke*, Zagreb, 1942., str. 1.

⁶⁶ S. KOŽUL, »Dijecezanski muzej u Zagrebu«, str. 225.

⁶⁷ *Isto*, str. 217. Potrebno je napomenuti da iako je prostor Dijecezanskog muzeja zatvoren, umjetnine muzeja redovito su se posuđivale za različite izložbe.

⁶⁸ *Riznica Zagrebačke katedrale: [katalog]: Muzejski prostor* (danas Galerija Klovićevi dvori), Zagreb, 31. ožujka – 15. rujna 1983., (ur. Zdenka MUNK), Zagreb, 1983.

Među svim tim izložbama svakako istaknuto mjesto zauzima izložba pod naslovom »Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244. – 1786.« iz 1989. godine. Na spomenutoj izložbi zabilistali su veoma vrijedni izlošci Dijecezanskog muzeja u Zagrebu, kao što su slike poznatog slikara iz 18. stoljeća Ivana Ramera: *Sveti Augustin biskup*,⁶⁹ *Mučeništvo svetog Lovre*⁷⁰ i *Bezgrešno začće*.⁷¹

Postojala je ideja da se upozori širu javnost na stanje Dijecezanskog muzeja u Zagrebu, koji ne zaslužuje takvu nebrigu, s obzirom na njegov bogati fundus. Zato su dr. Antun Škvorčević⁷² i dr. Stjepan Kožul, u dogovoru sa stručnjacima, organizirali dvije izložbe iz fundusa Dijecezanskog muzeja 1987. i 1988. godine. Prva je bila postavljena povodom Univerzijade, usporedno s izložbom Riznice u katedrali, a druga povodom proslave Marijine godine, početkom 1988. godine. Izložbe su bile postavljene u dvorani bogoslovnog sjemeništa na Kaptolu 29, ispod kapelice, koja je za to bila prilagođena. Bila je sretna okolnost što je nadarbenik dr. Antun Škvorčević bio tajnik Odbora za Univerzijadu i Odbora za proslavu Marijine godine pa je prihvatio i djelatno podržao ostvarenje tih izložaba kako bi naša Crkva spomenute događaje obilježila ne samo vjerskim proslavama nego i kulturnom prisutnošću preko tih izložaba.

Za prvu izložbu probrano je 36 kvalitetnih slika i 20 kipova, a na drugoj izložbi bili su izloženi kipovi i slike Madone, jer je bila Marijina godina hodočašća u Zagreb, ali mnogo obimnije nego 1971. godine. Te su izložbe bile zabilježene u javnosti.⁷³

U povodu 900. obljetnice osnutka i postojanja Zagrebačke nadbiskupije i grada Zagreba i pastirskog pohoda pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj i Zagrebu (10. i 11. rujna 1994.), u posve novim okolnostima života Crkve i naroda, bila je i u Muzeju Mimara u Zagrebu postavljena izložba »Sveti trag – Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije«, gdje su uz ostalo bili izloženi najvrjedniji predmeti iz Dijecezanskog muzeja. Izložba je ostvarena uz suradnju Instituta za povijest umjetnosti, Muzejsko-galerijskog centra i Zagrebačke nadbiskupije, gdje su suradnju s crkvene strane pružili Antun Škvorčević i Stjepan Kožul. Izložba je bila po planu otvorena od 10. rujna do 31. prosinca 1984., ali je zbog velikog zanimanja u javnosti bila produžena. Tom prigodom izdan je »Vodič po izložbi – Sveti trag« i veliki katalog »Sveti trag – Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094. – 1994.«.⁷⁴

⁶⁹ *Kultura Pavlina u Hrvatskoj 1244. – 1786. : [katalog] : Muzej za umjetnost i obrt*, Zagreb, 12. svibnja 1989. – 31. listopada 1989., (ur. Đurđica CVITANOVIĆ), Zagreb, 1989., str. 402; inv. br.: DM 242. (op. a.)

⁷⁰ *Isto*, str. 403. Inv. br.: DM 241. (op. a.)

⁷¹ *Isto*. Inv. br.: DM 258. (op. a.)

⁷² Mons. Antun Škvorčević bio je prebendar Prvostolne crkve zagrebačke. Imenovan je 5. srpnja 1997. godine prvim požeškim biskupom. Za biskupa je zaređen u Požegi 27. rujna iste godine.

⁷³ A. Š., »Iz kulturne baštine zagrebačke nadbiskupije«, *Glas Koncila*, god. 26, br. 30, Zagreb, 1987., str. 9; D. JENDRIĆ, »Otkrivanje bogatstva«, *Večernji list*, god. 31, br. 8589, Zagreb, 1987., str. 5; V. KUSIN, »Ponovno Riznica zagrebačke katedrale«, *Vjesnik*, god. 47, br. 14301, Zagreb, 1987., str. 11.

⁷⁴ *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije : 1094 – 1994 : [katalog] : MGC – Muzej Mimara*, Zagreb, 10. rujna – 31. prosinca 1994., (ur. Tugomir LUKŠIĆ), Zagreb, 1994.

6. Muzej bl. Alojzija Stepinca

Na inicijativu mons. Jurja Jezerinca 1995. godine otvorena je spomen-zbirka Sluge Božjega kardinala Alojzija Stepinca.⁷⁵ Prostorije zbirke bile su smještene u prizemlju istočnog krila Nadbiskupskog dvora u dvorištu iza katedrale. Spomen-zbirka javnosti je predstavljala brojne dokumente i predmete kojima se za života služio kardinal Stepinac. Od dokumenata koji prate Kardinalov život od krštenja do smrti, tj. od krsnog lista do vlastoručne oporuke. Osobitu pozornost privlače spisi koji otkrivaju njegovo zauzimanje za progone u Drugom svjetskom ratu među kojima je i pismo srpskog pravoslavnog svećenika te spisi kao što su nalog ondašnjega javnog tužitelja Jakova Blaževića za Kardinalovo uhićenje i pretres Nadbiskupskog dvora. Od osobnih predmeta pozornost je privlačio crveni »lajbek« što ga je Kardinalova majka Barbara poklonila mladom sinu kad je išao na svjetski orlovski slet u Brno 1922. godine, te kardinalski grimiz koji nikada nije obukao, a za njega su ga nabavili hrvatski iseljenici iz Sjedinjenih Američkih Država, ali mu ga zbog »željezne zavjese« nikada nisu mogli predati. Izložene fotografije u muzeju dokumentiraju Stepinčev rodni kraj, obitelj iz koje je potekao, njegove bogoslovske, svećeničke i biskupske dane, suđenje na montiranom procesu, zatočeništvo u Krašiću i veličanstven oproštaj u katedrali 1960. godine.⁷⁶

Kako bi zbirka bila što pristupačnija posjetiteljima, Zagrebačka nadbiskupija 7. studenoga 2007. godine otvorila je Muzej blaženog Alojzija Stepinca, koji je smješten tik do zagrebačke prvostolnice u dijelu nadbiskupske palače poznatijem kao kula Nebojan. Sam prostor Muzeja bl. Alojzija Stepinca ima u sebi dinamiku sakralnog prostora. Ulaz muzeja pokazuje temeljnu misao iz koje je muzej nastao, a muzej je organiziran na vrlo pristupačan način i nenametljivo je i privlačno prepoznatljiv. Postav je neobičan, jer ne počinje kronološki rođenjem Blaženika, već njegovom drugom oporukom s pogledom na smrt koja je za njega, kako piše u oporuci, »tek rastanak«⁷⁷. Od posebne je vrijednosti u postavu retabl oltara Svetog Križa biskupa Luke Baratina, koji je naslikao Gian Francesco da Tolmezzo početkom 16. stoljeća. Uz raspetog Isusa, lijevo su Marija, Ivan i Marija Saloma, a desno sveti ugarski kraljevi Stjepan, Ladislav i Emerik. U liku Marije Magdalene prikazana je sveta Gizela, supruga kralja Stjepana. Oltarska slika bila je u katedrali, zatim u nadbiskupskoj kapelici i sada se čuva u Stepinčevoj spomen-zbirci. Ispred tog oltara komunističke vlasti dale su uhititi blaženog Alojzija Stepinca prvi put 17. svibnja 1945.⁷⁸ i konačno 18. rujna 1946. godine.⁷⁹

⁷⁵ s. Lina Slavica PLUKAVEC, »Grob bl. Alojzija Stepinca, Meštrovićev spomenik kardinalu i Blaženikov muzej«, *Crkvena kulturna dobra, Analecta, Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije*, god. 7, (2007.), br. 7, (ur. Juraj KOLARIĆ), Zagreb, 2009., str. 113.

⁷⁶ Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*, Zagreb, 1993., str. 511.

⁷⁷ A. N. KRPELNIK, *Muzej blaženoga Alojzija Stepinca*, Zagreb, 2007., str. 10.

⁷⁸ Juraj BATELJA, *Komunistički progon i mučeništvo blaženoga Alojzija Stepinca*, Zagreb, 2017., str. 79.

⁷⁹ *Isto*, str. 104.

7. Kapela sv. Dizme

Sjeverno od katedrale smjestila se kapela sv. Dizme.⁸⁰ Nalazi se na samom početku Nove Vesi. Prema starim zakonima u Zagrebu se nije smjela obavljati smrtna kazna. Kad bi gradski suci nekog zločinca osudili na smrt, svezanog na zaprežnim kolima prošli bi s njim kroz sjeverna kaptolska vrata i pogubili izvan zidina. Nasuprot sjevernim gradskim vratima prebendari Zagrebačke nadbiskupije sagradili su kapelicu u kojoj su se osuđenici mogli ispovjediti prije pogubljenja. Kapelica je jedinstvena u svijetu po starosti, sagrađena je 1706. godine na mjestu starije drvene kapelice, ali i po namjeni radi koje je izgrađena.⁸¹ Posvećena je sv. Dizmi, razbojniku, ponekad ga zovu i Dobri razbojnik, koji je uz Isusa osuđen na smrt i uz drugog razbojnika Gizmu razapet na križu pokraj Isusa. Dizma Isusa s desne strane, a Gizma s lijeve.⁸² Dizma je jedini svetac kojeg je sam Isus kanonizirao i jedini svetac za kojeg piše u Bibliji da je u raj. U Zagrebačkoj nadbiskupiji sv. Dizma štuje se od 12. stoljeća. Blagdan tog sveca slavi se dan nakon Uzašašća. Desni razbojnik na križu i njegovo »obraćenje« u posljednji čas toliko je fascinirao prve kršćane da su izmislili i ime.

U kapelici se nalaze jedinstvene relikvije: relikvija križa sv. Dizme, dar opata cistercijske opatije Santa Croce in Gerusalemme u Rimu i sandale blažene Marije Terezije u kojima je desetljećima hodala po svijetu.⁸³

Zaključak

Komunikacija vjere i kulture u crkvama nerijetko se smatrala neophodnom za razumijevanje pogleda na svijet, pogotovo u srednjem vijeku. Umjetničkom djelu, slici, reljefu ili fresci, pripisuje se izrazito značajna uloga. Smatra se da je u onodobnoj Europi zamjenjivala pisanu riječ, odnosno, obnašala funkciju teksta za nepismeno stanovništvo. Najznačajnija takva kulturna ostavština uspjela se do današnjih dana sačuvati u kulturnim institucijama Zagrebačke nadbiskupije. Od najstarijih dokumenata i prvog spomena Zagreba do moderne umjetnosti i kulture. U kulturnim institucijama Zagrebačke nadbiskupije postoje značajna umjetnička djela i u svjetskim okvirima. Uz samu katedralu i grob blaženog Alojzija Stepinca, uz njezine mnoge oltare i kipove najviše zanimanja postoji za gotičke freske iz 13. stoljeća, za neogotički oltar s renesansnom slikom *Raspeće na Golgoti* iz 1495. godine Albrechta Dürera u sakristiji katedrale. Zagrebačka nadbiskupija je s pravom ponosna na svoju kulturnu baštinu koja traje gotovo tisuću godina. Svrha navedenih kulturnih institucija nije samo čuvanje stečene kulturne baštine nego i stvaranje nove po uzoru

⁸⁰ J. KOLARIĆ, *Nova Ves, templarski i prebendarski grad, nekad i sad*, Zagreb, 2018., str. 71.

⁸¹ *Isto*, str. 71. Danas na svijetu postoji nekoliko crkava i kapela posvećenih sv. Dizmi. Smatra se da je kapela sagrađena u Zagrebu najstarija posvećena tom svecu.

⁸² J. HALL, *Rječnik tema i simbola*, str. 283. Kad se Gizma na križu rugao Isusu: »Nisi li ti Krist? Spasi sebe i nas!«, Dizma mu je odgovorio: »Zar se ne bojiš Boga, ni ti koji si pod istom osudom? Ali mi po pravdi jer primimo što smo djelima zaslužili, a on ništa opako ne učini«. Zatim se sv. Dizma obratio Isusu: »Sjeti me se kada dođeš u kraljevstvo svoje!«, a Isus mu je na to odgovorio: »Zaista ti kažem: danas ćeš biti sa mnom u raj!« (Lk 23, 39–43). Imena po kojima su najšire poznati, Dizma i Gizma (dobri i zli), uzeta su iz apokrifnog *Nikodemova evanđelja*.

⁸³ J. KOLARIĆ, *Nova Ves, templarski i prebendarski grad*, str. 74.

na Pavla VI., koji osnivanjem Muzeja suvremene umjetnosti otvara novu komunikaciju između suvremene umjetnosti i crkve. Oduvijek je kultura i kulturno stvaralaštvo bilo važan medij duhovnog poslanja Crkve. Pristupajući današnjem čovjeku, pristupa mu njegovim jezikom, govori kroz njegovo iskustvo, sudjeluje u njegovu životu, u duhovnoj i materijalnoj kulturi. To je put evangelizacije i katehizacije, sudjelovanja i suživota u određenom prostoru i vremenu, svijetu i društvu – u duhu konkretnog čovjeka i njegove stvarnosti. Crkva je toga svjesna; očituje to svojim radom i djelom. U tom duhu se s pravom uključuje u suvremena duhovna zbivanja i kulturna kretanja. I to ne samo zato što je to njezin poziv nego i zato što je to pozitivan doprinos afirmaciji i boljitku suvremenog čovjeka.

SUMMARY

CULTURAL INSTITUTIONS OF THE ZAGREB ARCHDIOCESE – A HISTORICAL OVERVIEW

In the district of the Zagreb Archdiocese, besides the cathedral, there are also other ecclesiastical-cultural institutions, which in their inventories possess first class cultural and artistic works not only within the framework of Croatian art history, but also within the framework of the World. For example, the Treasury of the Zagreb Cathedral keeps an embroidered cover from the 17th century, which is, as such, unique in world art. Furthermore, the Metropolitan Library, which was founded as a part of the Treasury, contains a huge number of rare church books and incunabula, the oldest of which dates back to the eleventh century. The Diocesan Museum of the Zagreb Archdiocese also contains a significant collection of Baroque paintings, among which there are many paintings of Jesus, the Madonna and other saints. Thus, the history of the city of Zagreb cannot be investigated without consulting the Archdiocese Archives in Zagreb. There is also Museum of Blessed Alojzije Stepinac, where one can learn more about the significance of the blessed one for the Church, but also for Croatia. In addition to the mentioned institutions, one cannot omit the chapel of St. Demas (Penitent Thief), popularly known as "Dizmuš". Considering the importance of the mentioned institutions, the author provides an overview of basic information about them.

KEY WORDS: *Archdiocese of Zagreb, cultural institutions, culture, cathedral, Treasury, museum*